

BESCHAAFD VERSUS ONBESCHAAFD; CHRISTENDOM VERSUS HEIDENDOM

Harrie Leyten

Al generaties zijn Europeanen vertrouwd met een wereldbeeld waarin Europa (misschien samen met Noord Amerika) de hoogste beschavingsstandaard van de wereld bezit. Europa heeft al die tijd de toon gezet voor wat beschaving is en dient te zijn. Het heeft zijn beschavingsideaal ook aan de rest van de wereld voorgehouden met de boodschap: volg ons na en je zult even beschaafd worden als wij. Opvallend aan deze situatie is, dat zij zelden of nooit in twijfel is getrokken. Europeanen zelf hadden geen reden om dat te doen, omdat zij meer dan tevreden waren met hun eigen beschaving. Anderen, dat wil zeggen mensen uit niet-Europese gebieden, beschikten niet over de kennis en de academische vaardigheden (ze waren immers niet beschaafd), die nodig waren om zoiets complex als een (Europese) beschaving ter discussie te stellen.

Dit wil niet zeggen, dat er binnen Europa niet gedebatteerd is over het begrip beschaving. De eerste discussies dateren uit de 18de eeuw, de eeuw van de Verlichting. Dit was een periode waarin kennis (de Ratio) belangrijker werd geacht dan geloof. Nieuwe natuurkundige ontdekkingen vergrootten het vertrouwen van de mens in zijn eigen kunnen. De mens werd in staat geacht zijn eigen wereld te 'maken'. Maar niet alle mensen bleken (vanuit deze zelfde gedachtegang) in staat dit echt te doen, zoals duidelijk werd uit de verhalen die door zeelieden en reizigers werden meegebracht uit Afrika. De Zweedse botanicus Carl Linnaeus had een classificatie systeem bedacht om de vele 'mensenrassen' op systematische wijze te kunnen onderscheiden. Op basis van informatie van reizigers naar Afrika (hij is zelf nooit in Afrika geweest) herzag hij dit schema in 1758. Hij beschrijft *Homo Africanus* (een van de zogenaamde variëteiten van de *Homo Sapiens*) als volgt:

[...] black, phlegmatic, lax; black, curly hair; silky skin, apeline nose, swollen lips; the bosoms of the women are distended; their breasts give milk copiously; crafty, slothful, careless, he smears himself with fat. He is ruled by authority. (Marshall 1982:245).

De Schotse filosoof David Hume (1711-1776) schreef:

I am apt to suspect the negroes, and in general all the other species of men [...] to be naturally inferior to the whites. There never was a civilized nation of any other complexion than white, not even any individual eminent in action or speculation. No ingenious manufactures among them, no arts, no sciences [...] Such a uniform and constant difference could not happen, in so many countries and ages, if nature had not made an original distinction betwixt these breeds of men. (Curtin 1964:42)

In de 19de eeuw, met de opkomst van het evolutionisme, werden deze opvattingen versterkt. G.W.F.Hegel, hoogleraar aan de Universiteit van Jena, besprak Afrikanen als volgt in een van zijn colleges in 1830:

The negro represents natural man in all his wild and untamed nature. If you want to treat and understand him rightly, you must abstract all elements of respect and morality and sensitivity – there is nothing remotely humanized in the Negro's character [...] Nothing

confirms this judgement more than the reports of the missionaries.” (Debrunner 1959:301)

Hegel beschouwde Afrika niet als onderdeel van de historische wereld, want (zo meende hij) het kende geen vooruitgang en geen ontwikkeling. De opvatting dat Afrikanen behoren tot ‘volkeren zonder geschiedenis’ vindt men terug in het werk van Marx en Engels.

Missie en zending

Hegel verwijst naar de verhalen die missionarissen en zendelingen meebrachten.

Vanaf het midden van de 19de eeuw zijn zij in steeds grotere aantallen vanuit Europa naar Afrika getrokken, met maar één doel voor ogen: Afrika te bekeren tot het Christendom. Zij lieten zich inspireren door de stichters van hun congregaties, die in niet mis te verstane woorden de missie opdracht formuleerden. Pater Arnold Jansen, de stichter van de Sociëteit voor het Goddelijk Woord in Steyl-Tegelen, schreef in 1875:

Wij moeten al onze ijver inzetten om het Licht van het Christelijk geloof naar die uitgestrekte landen te brengen, waar de afgodendienst nog ontelbare mensen in de slavernij van Satan houdt. [...] Hoe deerniswekkend zijn deze mensen nu al in dit leven, maar hoe veel deerniswekkender zullen zij zijn in de eeuwigheid als zij niet bekeerd worden. (Sandkamp 1948:141)

Kardinaal Lavigerie, de stichter van de Witte Paters, gaf zijn missionarissen opdracht zich ten dienste te stellen van Afrika, de plaatselijke taal te leren en de eigen cultuur van de mensen te respecteren. Deze uitspraak lijkt te getuigen van groot respect voor Afrika, maar dan toont hij de ware reden van zijn oproep: “opdat wij des te sneller hun harten en zielen kunnen winnen voor Christus”.

Deze houding van missie en zending mag ons tegen de borst stuiten, maar zo was de tijdgeest. De wetenschap van de antropologie ontstond in diezelfde 19de eeuw. Antropologen deden toen nog geen veldwerk. Zij zaten in hun universiteiten en waren geïnteresseerd in de beschavingsgeschiedenis van de mensheid, die zich zou hebben ontwikkeld uit een primitief, zeg maar een oer-stadium, tot aan het hoogtepunt: de Europese beschaving. Kortom: zij bestudeerden de evolutie. Op basis van informatie die door matrozen, ontdekkingsreizigers, missionarissen en zendelingen meegebracht werd uit verre streken, concludeerden deze antropologen dat Afrika op een zeer lage trap van beschaving stond en zichzelf op de hoogste. Missionarissen wezen de evolutie theorie af, omdat zij tegen het Bijbelse scheppingsverhaal inging, maar waren het eens met de lage trap van beschaving van Afrika. Bovendien waren zij overtuigd dat Afrikaanse religie bestond uit bijgeloof, afgoderij en magie. Door de nadruk te leggen op het heidense karakter van Afrikaanse religies, rechtvaardigden zij hun christelijke zendingsopdracht. Tijdens missieweken in Nederlandse parochies in de eerste helft van de vorige eeuw, preekten missionarissen in de kerken over de noodzaak van deze bekering, en organiseerden missietentoonstellingen waarin zij aan de hand van voorwerpen, foto's van afgodspriesters en missiefilms de bezoekers een beeld schetsten van wat heidendom was.

We kunnen hier een vicieuze cirkel onderscheiden. Missionarissen en zendelingen werden opgeleid vanuit een evangelische boodschap ‘Gaaf en onderwijst alle volkeren. Doopt hen.’ In deze opdracht schuilt een opvatting die Afrikanen ziet als ‘heidenen’ die niet weten wat goed voor hen is, en dus onderwezen moeten worden in ‘het ware geloof’. Het dopen van heidenen betekende dat zij hun ‘heidense’ geloof afzweren, en zich bekeren tot God. Missionarissen en

zendelingen deden zelden of nooit onderzoek naar de cultuur of naar de religieuze opvattingen van de Afrikanen met wie zij werkten. Zij vonden onderzoek overbodig, omdat zij overtuigd waren van de waarheid van hun eigen geloof, en van de minderwaardigheid van het heidendom. Eenmaal in Afrika, werkend in dorpen waar zij Afrikanen hun geloof zagen beleven in voor Europeanen onaantrekkelijke, vaak zelfs stuitende rituelen en ceremonies, waar zij 'afgodsbeelden' (*fetishen*) in hutten aantreffen, zagen missionarissen en zendelingen hun vooroordelen bevestigd. Met deze ervaringen keerden zij terug naar Europa, waar hun verhalen gretig aftrek vonden bij hun kerkelijke achterban, maar ook bij intellectuelen die zelf nooit in Afrika waren geweest, laat staan er serieus onderzoek hadden gedaan. David Livingstone, de Schotse zending en ontdekkingsreiziger, hield zijn medewerkers tijdens de Zambezi expeditie in 1867 het volgende voor:

We come among them as members of a superior race and servants of a Government that desires to elevate the more degraded portions of the human family. We are adherents of a benign holy religion and may by consistent conduct and wise patient efforts become the harbingers of peace to a hitherto distracted and trodden-down race. (Jordan 1968: 25)

Livingstone laat er geen twijfel over bestaan, dat hij behoort tot een superieur ras, het Europese, en dat zijn regering het beste voor heeft met de mensen hier in Afrika die tot de meest achtergestelde van de wereld behoren. Hij ziet het als zijn taak en die van alle leden van dat superieure ras om hier vrede en welvaart te brengen. Hij beschrijft met andere woorden, wat later zou gaan heten, de *mission civilisatrice*. De vraag blijft: wat wordt hier verstaan onder beschaving of civilisatie? Norbert Elias schrijft in het eerste hoofdstuk van zijn boek *Het civilisatieproces*:

Alles wat de westerse samenleving van de twee of drie laatste eeuwen meent voor te hebben op vroegere of meer 'primitieve' hedendaagse samenlevingen, wordt er in samengevat. Onder 'beschaving' proberen de bewoners van de westerse landen alles te vangen wat hen kenmerkt en waar zij als samenleving trots op zijn: het niveau van *hun* techniek, *hun* omgangsvormen, de ontwikkeling van hun wetenschappelijke kennis of *hun* wereldbeschouwing, en nog veel meer." (Elias 1982, I, p.23)

Definitie

In deze omschrijving heeft het begrip beschaving een ethnocentrische lading. Omdat deze visie op de wereld en op beschaving zich zo sterk ontwikkelde in de 19de eeuw, de eeuw van de industriële revolutie in Europa, werden de uitvindingen op het gebied van techniek, productieprocessen en modernisering gezien als de resultaten van hun beschavingsproces. Als we zoeken naar een meer objectieve definitie van beschaving, vinden we die onder meer in de archeologie. Deze wetenschap past het begrip toe op samenlevingen met steden en een eigen schrift. Deze zijn ongeveer vijfduizend jaar geleden ontstaan, enkele duizenden jaren na de opkomst van de landbouw. (Goudsblom 2015, 16) De archeoloog en hoogleraar in Cambridge, Colin Renfrew heeft deze opvatting weergegeven in de titels van enkele van zijn boeken: *The Emergence of Civilisation* (Londen: Methuen 1972) en *Before Civilisation* (Penguin Books. 1976) Door beschaving te beperken tot samenlevingen met schrift en steden, lijkt de conclusie onvermijdelijk: mensen die geen schrift en geen steden hebben, zoals bijna alle volkeren in Afrika ten zuiden van de Sahara, zijn onbeschaafd.

Een andere conclusie ligt eveneens voor de hand: het hebben of niet-hebben van beschaving is een kwestie van definitie. In zijn opnieuw uitgegeven boek *Vuur en beschaving* (2015) plaatst

Joop Goudsbloem het begin van beschaving op het moment dat de mens controle krijgt over het vuur.

Als wij de definities laten voor wat zij zijn, kunnen wij zoeken naar voorbeelden waarin Afrika op basis van argumenten anders beschouwd kan worden dan als onbeschaafd. Een voorbeeld: Afrikanen hebben sinds mensenheugenis maskers gemaakt voor hun dansen en beelden als *lieux de mémoire* voor hun voorouders, of beelden waarin zij spirituele krachten aanwezig zagen. Al deze voorwerpen toonden een vormgeving die in alle opzichten afweek van wat in Europa beschouwd werd als de geijkte kunstvorm, gebaseerd op de schoonheidscanons van de oude Grieken en de Renaissance. Afrika was door zijn geïsoleerde ligging nooit onder invloed gekomen van de Renaissance en als gevolg daarvan hadden Europeanen weinig waardering voor de esthetische kwaliteiten van deze voorwerpen. Zij spraken daarom steeds van een 'onbeschaafde' en 'primitieve kunst'. Nu, sinds enkele decennia, de waardering voor Afrikaanse kunst is omgeslagen, zoals blijkt uit de astronomische bedragen die verzamelaars bereid zijn neer te tellen voor topstukken van Afrikaanse kunst, wordt duidelijk dat Afrika een eigen beschaving bezit, met eigen criteria, inderdaad onvergelijkbaar met Europese kunst, maar niet minderwaardig.

Ghana

Laten we het voorbeeld nemen van Ghana, waarschijnlijk het eerste land waar Europeanen (in dit geval Portugezen) voet aan wal zetten. Hoewel de eerste generaties Europeanen aan de kust bleven wonen, begon hun invloed geleidelijk aan ook in het binnenland door te dringen, tot de Engelsen eind 19de eeuw het gehele gebied inpalmden onder de naam Goudkust. Ondanks deze eeuwenlange invloed van Europa heeft Ghana zijn eigen beschavingen (ieder volk vulde het begrip op eigen wijze in) weten te handhaven, terwijl het de buitenlandse invloeden wist te integreren.

In 1471 verscheen het eerste schip met Portugezen voor de kust van een stad die zij Elmina (de mijn) doopten. Zij waren op zoek naar goud. In 1482 begonnen zij met de bouw van een kasteel op een landtong tussen de rivier en de oceaan. Portugal heeft vanuit dit kasteel handel gedreven met het achterland (vooral goud en slaven) tot 1638, toen de Hollanders van de WIC (West Indische Compagnie, opgericht in 1621) na een eerdere mislukte poging het kasteel wisten te veroveren. Daarvoor hadden zij een omtrekkende beweging gemaakt en het kasteel vanaf de landzijde (waar geen kanonnen stonden) aangevallen. Om een zelfde aanval door andere Europese mogendheden te voorkomen, bouwden zij een klein kasteel op de heuvel achter het grote Fort.

Willem Bosman is de auteur van het boek: "Nauwkeurige Beschrijvinge van den Guinese Goud-, Tand- en Slavenkust" (Amsterdam 1703), een historisch document van onschatbare waarde voor de kennis van west Afrika in de 17de eeuw.

In de loop van twee eeuwen verrezen aan de kust van Goudkust zestig kastelen en forten of versterkte nederzettingen, van waaruit de verschillende Europese handelsmaatschappijen hun 'koopwaar' verscheepten naar hun moederlanden, of naar de plantages in Amerika.

De Europese bewoners van de Forten en kastelen gaven Europese namen aan de plaatsen waar zij woonden. Veel van die namen zijn de officiële namen geworden van de intussen tot steden

uitgegroeide dorpen van toen. Toch gebruiken de Ghanezen in hun dagelijkse taalgebruik nog steeds de oude namen. Zo wordt Cape Coast (de naam door de Engelsen gegeven) nog steeds Oguaa genoemd, Elmina (het Portugese de mijn) heet nog steeds Edina, Winneba (waarschijnlijk de verbastering van het Nederlandse Windebaai) heet nog steeds Simpa.

De Fanti

Voor de Britse invloed is sinds het midden van de 19de eeuw, toen steeds meer forten in Engelse handen kwamen, steeds groter geworden, zeker nadat Zuid Ghana in 1874 een Britse kolonie werd. Die invloed was om begrijpelijke redenen het grootste in de steden waar de Britse aanwezigheid het sterkst was, zoals rond de forten langs de kust. Met uitzondering van het uiterste Westen van Ghana waar de Nzima wonen, het Oosten waar de Ewe wonen en de hoofdstad Accra waar de Ga wonen, is het gehele middengedeelte van de 300 km lange kust het woongebied van de Fanti. Het zijn de matrilineaire Fanti die paramilitaire organisaties hebben opgezet in een patrilineaire structuur (zonen kiezen de 'company' van hun vader). Iedere gemeenschap telt tussen de twee en de acht zogenaamde *Asafo companies*. In zeker opzicht zijn zij te vergelijken met de Schuttersgilden in Zuid Nederland. Hadden zij vroeger waarschijnlijk een taak als beschermers van de gemeenschap tegen vijanden (andere gemeenschappen), sinds de pacificatie door het koloniale bestuur, waarbij gewapende conflicten niet werden getolereerd, zijn deze *Asafo companies* vooral kleurrijke, folkloristische gebeurtenissen geworden, waarbij de rivaliteit tussen de verschillende *companies* soms heftige vormen kan aannemen. Toch zijn zij niet geheel zonder maatschappelijke relevantie want in tijden van burgerlijke onvrede kunnen zij tegenwicht geven aan de willekeur van traditionele heersers. De structuur van iedere *company* is georganiseerd langs militaire lijnen, met commandanten, kapiteins, geweren (antieke 'Long Danes'), sabels, helmen, trommels en vooral veel martiale vaandels en vlaggen. Deze vaandels bestaan uit een groot doek (katoen) waarop in appliqueer techniek figuren zijn genaaid die verwijzen naar gebeurtenissen in het verleden waarbij de 'andere' *company* door de 'onze' werd vernederd. De beeldtaal op de vlaggen is voor buitenstaanders moeilijk te begrijpen, maar kan voor de 'andere' *company* aanleiding zijn zijn gram te halen. Bijna alle vlaggen tonen in de linker bovenhoek de vlag van Ghana (groen, goud, zwart met een ster in het midden). Vlaggen die op die plaats de Britse vlag tonen (*the Union Jack*) dateren nog uit de koloniale tijd (vóór 1957).

In veel Fanti steden hebben de *Asafo companies* huizen gebouwd in een bijzondere architectuur. Deze zogenaamde *posuban* zijn creatieve aanpassingen van koloniale huizen met twee of drie verdiepingen (geheel onbekend in de traditionele architectuur van de Fanti), Europese schepen die de Goudkust plachten aan te doen (omdat er geen natuurlijke havens bestonden, gingen zij een eind uit de kust voor anker, om met behulp van sloepen aan land te komen), en de robuuste vormen van de forten en kastelen. Meer recente *posuban* zijn klaarblijkelijk geïnspireerd door kerkelijke (lees: neogotische) architectuur. Alle vertonen versieringen in de vorm van beelden van mensen, variërend van Adam en Eva tot matrozen of soldaten tot afbeeldingen van levende of recent overleden personages uit de eigen Company.

Deze *posuban* zijn niet bewoond, maar dienen als prestige object voor de *Asafo company* en worden gebruikt als opslagruimte voor de paraferalia die gebruikt worden tijdens de jaarlijkse feesten.

Deze *asafo companies* vertonen een harmonieuze vermenging van autochtone elementen met invloeden die dateren uit de Britse koloniale periode. De militaire structuur met vaandels,

rangen en terminologie verraadt de Britse invloed, maar de religieuze achtergronden, de bedekte spanning tussen man en vrouw (patrilineair versus matrilineair) in de Fanti samenleving, en het gebruik van symbolen, maken het fenomeen tot een integraal deel van de Fanti beschaving.

De Ashanti

In het midden van Ghana wonen de Ashanti. Het belangrijkste moment in de ontstaansgeschiedenis van het Ashanti rijk is ongetwijfeld de legendarische bijeenkomst geweest in of rond het jaar 1700, waarbij Osei Tutu, een jonge, ambitieuze telg uit de Koninklijke familie, de familieoudsten en dorpschefs wist te verenigen tot een hechte band. Tijdens deze vergadering, zo vertelt de legende, daalde een gouden zetel uit de hemel neer op de schoot van Akomfo Anokye. De priester wist de aanwezigen te overtuigen dat in deze zetel de ziel van het Ashanti volk verankerd was. Alle aanwezigen zwoeren trouw aan de zetel en aan Osei Tutu, die de koning van de Ashanti werd (*Asantehene*; *ohene* betekent koning). Deze staatsvorm is blijven bestaan bij de Ashanti, zelfs nu het land al sinds zijn onafhankelijkheid in 1957 een Republiek is.

Op het grondgebied van de Ashanti wordt al eeuwenlang goud gevonden. In enkele gevallen was het stofgoud, dat in zeer kleine hoeveelheden uit rivierzand werd gewassen. In de meeste gevallen werd het gedolven uit smalle, open mijnschachten. Klompjes goud (*nuggets*) waren automatisch eigendom van de koning (het dorpshef), stof was eigendom van de vindsters. Dit goud werd voor verschillende doeleinden gebruikt. Op de eerste plaats was het een waardevol product dat over grote afstanden werd verhandeld. Het vond tussen de 12de en 15de eeuw zijn weg via de oude Sahel Rijken (Ghana, Mali, Songhai) en via de trans Sahara handelsroutes naar Noort Afrika en de handelssteden van West Europa, waaronder Amsterdam en Middelburg. Tegelijkertijd was goud op de binnenlandse markten in West Afrika ook betaalmiddel. Dit is zo gebleven tot de Engelsen in de Goudkustkolonie vanaf 1889 het Britse Pond als enig wettig betaalmiddel introduceerden en daarmee alle andere, vaak eeuwenoude betalingssystemen verboden.

Goud was zowel handelswaar als betaalmiddel. Goud was ook een beleggingsobject en een garantie van macht. De koning hoorde steeds over zoveel goud te beschikken dat hij op ieder moment een leger op de been kon brengen en kon financieren om de grenzen van het rijk te verdedigen of om het rijk uit te breiden. De goudvoorraad werd om begrijpelijke redenen angstvallig beschermd, maar tegelijk niet weggeborgen in ondoordringbare kluizen. Integendeel, de koning en naast hem iedereen die 'goed geboerd' had, wilde graag tonen waaraan hij zijn welvaart te danken had. Goud werd het statussymbool. Rijk worden in Ashanti kon slechts door het verzamelen van goud. Met dit goud kon invloed en macht gekocht worden. Wie macht had, bezat mogelijkheden om meer goud te verzamelen. Macht en invloed worden getoond om erkend te kunnen worden. Het is daarom niet verwonderlijk dat in de Ashanti samenleving, ook tegenwoordig, politieke en religieuze feesten gelegenheden zijn waarbij notabelen hun rijkdom aan goud tonen. De koning, het dorpshef, is dan bedekt met goud. Uitbundig bewerkte, massief gouden ringen, sieraden zijn vingers. Hij draagt gouden banden rond zijn polsen, ellebogen en bovenarmen. Zijn kroon is bezet met gouden medaillons. Zijn sandalen hebben gouden gespen. Zijn hoffunctionarissen dragen gouden sieraden en eretekenen die niet alleen hun individuele positie aan het hof markeren,

maar uiteindelijk de macht en het aanzien van de vorst bevestigen. Zo heeft Ashanti een goudcultuur opgebouwd die in Afrika nauwelijks zijn gelijke kent.

Goud voor de ziel

Goud is symbool geworden van het koningschap, maar ook van overvloed en eeuwig leven. Wanneer een nieuw huis wordt gebouwd, begraaft men eerst een klompje goud op die plaats. Op de achtste dag na de geboorte van een kind, krijgt het kind zijn naam. Het wordt voor het eerst naar buiten gebracht en aan familie en samenleving getoond. Bij die gelegenheid schenkt de vader een klompje goud aan de nieuwgeborenen: *krasika*, ofwel goud voor de ziel. Hij zegt daarbij: “Kom en wees een kind naar mijn hart (letterlijk naar mijn ziel, *kra*), gedraag je zó dat iedereen mij in jou zal herkennen”.

Wanneer een meisje volwassen wordt, zal zij tijdens de initiatie rituelen goudkleurige yamwortelen en eierdooiers te eten krijgen. Dat feest wordt besloten met een optocht van de meisjes door het dorp waarbij zij getooid zijn met kostbare doeken en gouden sieraden uit haar moeders bezit.

Symbolen van macht

Is goud door zijn verschijningsvorm al een uiting van rijkdom, wanneer het bewerkt wordt tot een bijzondere vorm, wordt de symboolwerking nog extra verhoogd. Dit komt het sterkst tot uiting bij de symbolen van het koningschap. De grote koning van Ashanti beheert de gouden zetel, *sika dua*. Een zetel is, niet alleen bij de Ashanti, symbool van macht (‘een gezeten burger’, ‘de koningstroon’, ‘de heilige stoel (het Vaticaan)’). Voor de Ashanti komt persoonlijke macht voort uit iemands ziel. Het is maar een kleine stap naar de opvatting dat iemands ziel ook in zijn zetel aanwezig is. Daarom mag niemand anders dan de eigenaar op deze zetel plaats nemen. Om vergissingen te voorkomen, wordt de zetel, als hij niet in gebruik is, achterover leunend tegen de muur van de ruimte gezet. Zetels van dorpshoofden en familieoudsten worden na het overlijden van de eigenaars, in een speciaal zetelhuis, een mausoleum, bijgezet. Op vaste tijden worden aan deze zetels, beter: aan de nog aanwezige zielen van hun eigenaars offers gebracht. Op den duur worden deze zetels zwart van het geofferde bloed. Zij worden dan ook omschreven als ‘de zwart geworden zetels’(in het Engels ‘*the blackened stools*’). Het is opvallend dat in geheel Ashanti slechts één gouden zetel bestaat. Hiermee geeft men het unieke en absolute karakter aan van dit voorwerp: hierin rust niet de ziel van een individu, maar van een volk. De zetels van familieoudsten en dorpshoofden zijn steeds van hout, soms met zilverbeslag bezet.

Staatsiezwaaarden

Naast de zetels als machtssymbolen, zijn er de statiezwaarden. Het lemmet is van ijzer, met zilver beslagen en daarop vaak een houten met bladgoud beklede figuur van een krokodil of een ander dier. Het gevest bestaat uit twee houten bollen van gelijke grootte, verbonden door een houten tussenstuk, en is met bladgoud belegd. De zwaarden, *afena*, spelen een grote rol in het koningsschap. Er bestaan drie categorieën. De eerste bestaat uit zwaarden die de spirituele waardigheid van de koning symboliseren (*bosomfena*): de lemmeten hebben dierfiguren die staan voor macht, zoals de krokodil, de python, of wijsheid zoals de schildpad en bepaalde vogels. Een tweede categorie zijn de *asomfofena*: zwaarden van betrouwbaarheid en geloofwaardigheid. Wanneer de koning een boodschapper stuurt naar een andere koning, draagt deze een van deze zwaarden, als bewijs dat hij inderdaad namens zijn koning komt en dat zijn verhaal betrouwbaar is. Op een dergelijk zwaard heeft de koning zelf bij zijn

ambtsaanvaarding de eed van trouw aan zijn volk gezworen. De derde categorie zijn de *akrafena*: zwaarden van de ziel, met wit zilver bedekt. Wit is de kleur van de ziel.

Alleen de koning mag een zwaard bij het gevest vasthouden, omdat hij de bevelhebber is (was) van het leger en het recht had iemand de oorlog te verklaren. Zijn ondergeschikten houden zwaarden vast bij het lemmet. Zij geven daarmee aan, dat zij geen kwade bedoelingen hebben. De zwaarden worden bij openbare gelegenheden gedragen door speciale zwaarddragers die verenigd zijn in een gilde. Het hoofd van dit gilde gaat gekleed in een martiale uitrusting, met adelaarsveren in een hoofdtooi, die versierd is met in bladgoud gevatte hoorns van een ram.

Tolkstaven

Een ander belangrijk symbool van koningschap is de zogenaamde tolkstaf. Iedere koning heeft enkele functionarissen, die tijdens vergaderingen onmiddellijk naast de koning zitten en als symbool van hun waardigheid een staf dragen. Het bovineinde van deze staven is gebeeldhouwd tot een figuur, bestaande uit een of meer dieren, of afbeeldingen van mensen of voorwerpen, steeds met een spreekwoord als symbool. Omdat een koning in het openbaar niet hoort te spreken, is het de taak van deze functionarissen (*okyame*) om de gedachten van de vorst te 'vertolken', over te brengen naar de luisterende bezoekers. Woordvoerder is een betere omschrijving dan tolk. Het is een methode om de koning te beschermen tegen de gevolgen van een verkeerde uitspraak of een foutieve beslissing, en dus tegen verwijten en kritiek van zijn onderdanen. Deze functionarissen, die in het Nederlands ten onrechte 'tolken' en in het Engels 'linguists' worden genoemd, kunnen ook als boodschappers of ambassadeurs naar andere koningen worden gestuurd met belangrijke verzoeken of boodschappen. Zij dragen dan hun staf met zich mee, als teken dat zij niet op eigen initiatief komen, maar gezonden zijn. Tijdens deze missies dienen zij aangesproken te worden met de titels die voor een koning gereserveerd zijn.

Het is niet bekend hoe oud het gebruik van deze staven is bij de Ashanti. Volgens sommige auteurs is het gebruik overgenomen van Europese hoogwaardigheidsbekleders, zoals de Gouverneurs-generaal, die in de kastelen aan de kust woonden, en met wie handel gedreven werd. De tolkstaven die bij de Ashanti (en ook bij andere Akan sprekende volken) in gebruik zijn, zijn in hun vormgeving en in hun symboliek echter zeer Afrikaans. De top van een staf beeldt doorgaans een of meer spreekwoorden uit. Bekend is de afbeelding van de hand die een ei vasthoudt: de hand is de koning, het ei is zijn volk. Wanneer de hand (de koning) het ei (zijn volk) te hard vastpakt, breekt het; wanneer de hand het ei loslaat, valt het op de grond en breekt. De moraal: een koning dient zijn volk op verantwoorde wijze te leiden.

Spreekwoorden

Spreekwoorden zijn een wezenlijk onderdeel van de Ashanti cultuur. Over veel dingen mag niet openlijk gesproken worden, maar er kan via een goed gekozen spreekwoord op gezinspeeld worden. Iemand vals beschuldigen wordt gezien als een grove schending van diens integriteit. Maar wie door middel van een spreekwoord op subtiel manier kan duidelijk maken wat hij een ander verwijt, kan niet aangeklaagd worden voor een belediging: hij heeft het niet met zoveel woorden gezegd. Er is dan weer een spreekwoord dat hierop slaat: "alleen een dwaas vraagt iemand naar de betekenis van het spreekwoord dat hij gebruikte". Zo wordt het systeem in stand gehouden.

Soms is een spreekwoord slechts een zin uit een lang verhaal. Wie de context van het verhaal niet kent, kan niet weten waar het spreekwoord over gaat. Zo is het gezegde “men heeft wijsheid nodig” afkomstig uit een fabel over een schildpad en een gier, die dik bevriend waren. Op een dag stierf de moeder van de gier. Gier nodigde schildpad uit voor de begrafenis maar vroeg zich af hoe schildpad ooit boven in de boom kon komen. De schildpad zei slechts: “men heeft wijsheid nodig”. Daarna vroeg de schildpad aan zijn familieleden om hem tot een pakje te maken met een briefje: “Gier, s.v.p. meenemen”. Toen de gier opnieuw de schildpad ging opzoeken, vond hij slechts het pakje. Hij nam het mee, zoals gevraagd en maakte het open toen hij boven in de boom was aangekomen. Tot zijn verbazing trof gier zijn vriend in het pakje. De schildpad herhaalde slechts: “Men heeft wijsheid nodig”.

Maar als de context al bekend is, dan blijft nog de vraag op welke concrete situatie het spreekwoord betrekking heeft, als het door een wijze ouder wordt gebruikt. Zo onderhield een vader zijn zoon die in een verre stad studeerde en vermoedde dat zijn zoon meer aandacht had voor meisjes dan voor zijn studie, door hem tijdens een vakantie te zeggen: “Wie dingen anders wil doen, haalt een van de drie stenen weg waarop zijn moeder haar pan zet om te koken.” De zoon werd onzeker: wist zijn vader van zijn uitpattingen? Wist zijn vader dat hij inderdaad ‘met vuur speelde’ (in overdrachtelijke zin)? Omdat het geen pas gaf zijn vader te vragen wat hij bedoelde met het spreekwoord, restte hem slechts het piekeren erover. Hoe moeilijk het is om een spreekwoord toe te passen blijkt uit een spreekwoord, dat vaak afgebeeld is op goudgewichten: een pijprokende man met een vaatje buskruit op zijn hoofd. Een voor de hand liggende toepassing is: de man speelt met vuur en brengt zichzelf in levensgevaar. Een andere toepassing is: al zit iemand nog zo onder druk, hij moet zich weten te ontspannen. (Het werd als advies gegeven aan studenten die zaten te ‘stressen’ voor een zwaar examen.)

Goudgewichten

Symbolen van dieren of voorwerpen op staatsiezwaaarden, tolkstaven, ringen, armbanden, zetels, verwijzen altijd naar spreekwoorden of oude wijsheden. Een bijzondere categorie met spreekwoorden zijn de zogenaamde goudgewichten. Het zijn de bronzen gewichtjes waarmee vroeger goud gewogen werd. Er bestaan twee categorieën: de geometrische gewichtjes, massieve blokjes brons met op de bovenkant een versiering in lijnen, cirkels, vierkantjes, zigzag lijnen, altijd abstracte motieven. De andere categorie bestaat uit figuurtjes van mensen, dieren, vruchten of planten. Het is niet duidelijk hoe de geometrische motieven ontstaan zijn of waar hun oorsprong ligt. Het veelvuldig voorkomende swastika motief is afkomstig uit Zuid Azië. Sommige lijnmotieven lijken hun oorsprong te hebben in de Arabische wereld. Opnieuw moet worden benadrukt dat ieder spreekwoord niet alleen voor meerdere uitleg vatbaar is, maar dat veel motieven naar meer dan een spreekwoord kunnen verwijzen. De luipaard komt veel voor in spreekwoorden, ook op goudgewichtjes. Er bestaan veel spreekwoorden over luipaarden, zoals: “De luipaard blijft honger houden als hij een schildpad aanvalt”, “Je moet een luipaard nooit oud of zwak noemen”, “Als de luipaard door de struiken springt, schudden de takken”, “De regen maakt wel de vlekken op de luipaard nat, maar kan ze er niet afwassen”, “Niemand leert het luipaardjong hoe het moet springen”. Hetzelfde geldt voor de olifant: “het is tandpijn die de tand van de olifant breekt”, “als je zegt, dat de olifant mager is, zal zijn vlees na zijn dood toch nog honderd manden kunnen vullen”, “Niemand weet wat de olifant heeft gegeten, dat hij zo groot is geworden”.

Wat precies de betekenis is van een spreekwoord, is alleen bekend aan de eigenaar en aan hen aan wie de eigenaar het heeft verteld. In een samenleving, waarin geen schrift bestond en men aangewezen was op het gesproken woord en op de mondelinge overlevering om de ervaringen en levenslessen uit het verleden te kennen, spelen spreekwoorden en gezegden een grote rol. Spreken in spreekwoorden werd (en wordt) door de Ashanti gezien als een teken van wijsheid. Deze vorm van spreken was tot een kunst verheven.

Met het verbod op goud als betaalmiddel, raakten de goudgewichten in onbruik. De huidige generatie Ashanti weet nauwelijks van het bestaan ervan. Door de komst van schoolboeken raken kinderen vervreemd van de mondelinge overlevering en de kracht van het gesproken woord. Toch blijven de symbolen nog zichtbaar en nadrukkelijk aanwezig bij openbare gelegenheden, waar de koning van Ashanti, omgeven door de district- en dorpschefs, en honderden hoffunctionarissen in urenlange optochten zijn macht en pracht tentoonstelt.

Gebruikte literatuur:

- Anquandah, K.J. (1999): *Castles and Forts of Ghana*.
- Blackmun Visona, Monica (2000): *A history of Art in Africa*. Thames and Hudson, London.
- Cole, Herbert and Doran H. Ross (1977): *The Arts of Ghana*. UCLA.
- Curtin, P.D. (1964): *The image of Africa: British ideas and action 1780-1850*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Debrunner, H. (1959): *Witchcraft in Ghana. A study in the belief in destructive witches and its effect on the Akan tribes*. Kumasi: Presbyterian Book Depot.
- Elias, Norbert (1982): *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*. Twee delen. Utrecht. Het Spectrum
- Goudsblom, J. (2015): *Vuur en beschaving*. Van Oorschot. Amsterdam
- Hume, D. (1742/1754): *Of National Characters*. Geciteerd in Curtin, P.D. (1964) *The image of Africa: British ideas and action 1780-1850*. Madison: University of Wisconsin Press.)
- Jordan, W.D. (1968): *White over Black: American attitudes toward the negro 1550-1812*. Williamsburg: V.A.
- Kyeremateng, A.A.Y. (1964): *Panoply of Ghana*. Longmans
- Leyten, Harrie (1979): *Goudgewichten/Goldweights*. Amsterdam
- Leyten, Harrie (1984): *Afrika nabij*. Catalogus Afrika Centrum, Cadier en Keer.
- Leyten, Harrie (1985): Het Goud van de Ashanti. In: *Verre Naasten Dichterbij*. Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden. Jrg. 19, nr. 1, april
- Marshall, P.J. & G. Williams (1982): *The Great Map of Mankind: British perceptions of the world in the age of Enlightenment*. London: Dent McLeod, M.D. (1981): *The Asante*. British Museum. London.
- Rattray, R.S. (1952, 1916): *Ashanti proverbs*. Oxford.
- Sandkamp SVD, Fr. H. (1948): *The Spirituality of Our Founder*. Steyl/Illinois. Techny
- Sarpong, Peter. (1974): *Ghana in Retrospect. Some aspects of Ghanaian Culture*. GPC.